

**Ebû Ca'fer en-Nehhâs ve "Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv" Adlı
Eserinde Nahve Dair Farklı Yaklaşımlar**

Arş. Gör. Hüseyin ERSÖNMEZ*

Özet

Arap nahviyle alakalı çalışmalar erken dönemlerden itibaren başlamıştır. Arapların diğer milletlerle irtibata geçmesi, farklı milletlerden insanların İslâm'a girmesine vesile olmuştur. Bu durum ise Arap olmayan Müslümanların, Ku'rân dili olan Arapçayı öğrenmeye meyletmelerine zemin hazırlamıştır. Bu itibarla, gerek Araplara, gerekse Arap olmayan Müslümanlara Arapçayı öğretme adına birçok eser telif edilmiştir. *Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv* adlı eser de Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın bu anlamda kaleme almış olduğu eseridir. Eser kendinden önce yazılmış hacimli nahiv kitaplarının aksine, meseleleri Arap gramerine giriş mahiyetinde, ihtilaflardan uzak, kısa ve öz bir biçimde ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: en-Nehhâs, et-Tuffâhe, nahiv, istılah.

Abstract

The studies about Arabic grammar started in early times. Arabs communication with other nations enabled people to convert to Islam. This situation makes non-arabic muslims incline to the Arabic which is the language of the Holy Book Qoran. Therefore many books were written to teach Arabic to both Arabs and non-arabs muslims. *Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv* written by Ebû Ca'fer en-Nehhâs was also written for this purpose. Contrary to the previous comprehensive syntax books, the book, far away from conflicts, the issues were handled briefly as an introduction to Arabic grammar.

Keywords: en-Nehhâs, et-Tuffâhe, grammar, term.

* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Ana-bilim Dalı

Giriş

Nahiv çalışmalarını başlatan temel etmenlerin başında hiç şüphesiz Ku'rân'ın doğru okunması vardır. Ayrıca Arapların yabancı milletlerle irtibata geçmesi, Arap olmayan milletlerin Müslüman olması sonucu Arapça öğrenmeye meyletmeleri ile ortaya çıkan lahn (hatalı telaffuz) olayları gramer çalışmalarının başlamasına sebep olan etkenlerdendir.

Dilin doğru kullanımı Hz. Peygamber (a.s.) döneminden itibaren önem verilen bir meseledir. Örneğin; Hz. Peygamber'in (a.s.) huzurunda bir kişinin dilde hata yapması sonucu *أُرْشِدُوا أَحَاكُم فَاِنَّهُ قَدْ ضَلَّ* "Kardeşiniz yanıldı, onu irşâd edin." dediğini görmekteyiz.¹ Hz. Ebû Bekir, "Bazı kelimeleri hazfederek okumam lahn ederek okumamdan daha iyidir." diyerek, dildeki hatalı kullanımlara dikkat çekmiştir.² Hz. Ömer, kendisine Ebû Mûsâ el-Eş'ârî tarafından gönderilen ve *مَنْ أَبُو مُسَى الْأَشْعَرِي* şeklinde harfi cerden sonra mecrûr olarak okunması gereken kelimenin merfû olarak okunmasından dolayı bu mektuba çok kızmış ve bu mektubu yazan kâtibin cezalandırılmasını ve maaşının bir yıl geç verilmesini emretmiştir.³ Yine Hz. Ömer, oklarla atış tâlimi yapan ve hedeflerini tutturamayan bir grupla karşılaştığında onları azarlamış, onlar ise bu işi yeni öğrendiklerini söylemek amacıyla *نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ* "Biz öğrenen topluluğuz." demeleri gerekirken, *نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ* şeklinde cevap vermişlerdir. Hz. Ömer ise "Konuşmada yaptığınız hata, beni kötü atışlarınızdan daha çok etkiledi." şeklinde cevap vermiştir.⁴ Bu olaylardan da anlaşıldığı üzere, gerek Hz. Peygamber (a.s.) döneminde, gerekse ilk halifeler döneminde dilin doğru kullanımı üzerinde durulmuş ve bu konuya önem verilmiştir. İnsanların dilin doğru bir şekilde kullanmalarını sağlamak, birtakım

¹ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osman, *el-Hasâis*, tah. Muhammed 'Ali en-Neccâr, Beyrut, tsz. II, 8; es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, Dimeşk, 2006, s. 112; es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, tah. Fuâd 'Ali Mansûr, Beyrut, 1998, II, 396.

² es-Suyûtî, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, II, 397.

³ el-Lugavî, Ebu't-Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, 1955, s. 6; İbn Cinnî, a.g.e., s. 8.

⁴ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, tah. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1993, I, 17.

dil kurallarının derlenmesini gerekli kılmıştır. Dil kurallarının ilk olarak derlenmesiyle alakalı değişik rivayetler ortaya atılmıştır. Bu rivayetler ise genel olarak Ebu'l-Esved ed-Düeli (ö. 67/686) etrafında toplanmıştır.

İlk nahiv çalışmalarıyla ilgili rivayetlerde, genellikle Hz. Ali ve Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin adı zikredilmektedir. Bu konuyla alakalı çoğunluğun görüşü ise, İslami dönemde nahvin Hz. Ali tarafından başlatıldığı, Ebu'l-Esved tarafından da işlerlik kazandırıldığı yönündedir.⁵

Bu çalışmaları ilk defa kim başlatmış ve hangi konuları ele almış olursa olsun, nahvin tesisi lahni ortadan kaldırmak ve Kur'an'ı doğru okuyup anlamak için yapılan çalışmaların en büyüğü ve en etkilisidir. Nahiv ilmi sayesinde dil bozulmaktan, Ku'rân da okunmasındaki hatalardan ve manalarının tahrif edilmesinden korunmuş, Arap olmayan Müslümanların bir yandan Ku'rân, bir yandan da ilim ve anlaşma dili olan Arapçayı öğrenmeleri kolaylaşmıştır.⁶

Ebu'l-Esved ve onun öğrencilerinin yapmış oldukları çalışmalar, Arap dilinin genel olarak tespitinden ibaret olmuştur. Bu çalışmaların temelini, fâil, mefûl, isim, fiil, harf gibi temel gramer kavramlarının belirlenmesi oluşturmuştur. Bu dönemde gramer konularıyla ilgili yorum, açıklama, gerekçe gösterme türünden bilimsel yaklaşımlar olmamıştır. Ebu'l-Esved ve öğrencileri yaşamlarının belli bir döneminde dini ihtiyaçlardan dolayı gramer kurallarını belirleme gereği duymuşlardır. Fakat onların ortaya koydukları çalışmalar, değeri tartışılmaz derecede üstün gayretler olmakla birlikte, basit çalışma niteliği taşımaktadırlar. Bu çalışmaların daha sistemli ve profesyonel bir ivme kazanması hicrî ikinci asırdan itibaren Basra şehrinde yetişen İbn Ebî İshâk (ö. 117/735), 'İsâ b. 'Ömer es-Sekâfi (ö. 149/766), 'Amr b. Â'lâ (ö. 154/770) gibi gramer bilginleri sayesinde olmuştur. Bu dil bilginlerinin Basra şehrinde oluşturmuş

⁵ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum, 2001, s. 24.

⁶ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, a.g.e., s. 29.

oldukları ders halkaları Arap gramerini öğrenmeye meraklı kimseler tarafından rağbet gören birer okul niteliği kazanmış ve gramer konuları enine boyuna tartışılan bir ilim dalı hüviyeti kazanmıştır. Basra'daki bu çalışmalardan faydalanmak için bu kente başta Kûfe olmak üzere değişik Arap şehirlerinden öğrenciler gelmiş ve burada yanan meşale Arap dünyasının diğer yerlerini aydınlatmaya başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs'te benzer çalışmalar yapılmaya devam etmiştir.⁷

Mısırlı dilcilerden olan Ebû Ca'fer en-Nehhâs da, Basra ve Kûfe'deki dil âlimlerinden dersler aldıktan sonra, nahiv çalışmaları yapmaya başlamıştır. Bu vesileyle kendisinden önce yazılmış hacimli nahiv kitaplarının aksine, Arapçaya yeni başlayanlar için mukaddime niteliğinde olan *Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv* adlı eserini kaleme almıştır. Eserinde genel nahiv meselelerini ihtilaflardan uzak, sade bir dille ele almış, bir bakıma nahvi özetlemiştir. Biz de yapacağımız bu çalışmamızda en-Nehhâs'ın kısaca hayatına, eserindeki nahiv ilmine dair farklı yaklaşımına ve ele almış olduğu farklı nahiv kurallarına değineceğiz.

A. *Ebû Ca'fer en-Nehhâs* (ö. 338/950)

1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Asıl adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il'dir. Baba mesleği olan bakırcılıktan dolayı en-Nehhâs ismiyle meşhur olmuştur. Mısır'da muhtemelen 270/884'lü yıllarda doğmuş,⁸ Murâdî nisbesiyle de anılmıştır.⁹ Irak'a gitmiş ve orada, ez-Zeccâc (ö. 311/923), 'Ali b. Süleyman el-Ahfeş (ö. 316/928), Niftaveyh (ö. 323/935), el-Muberrred (ö. 286/900) ve İbnu'l-Enbârî'den (ö. 328/940) dersler almıştır.¹⁰ ez-Zeccâc'a Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitab*'ını oku-

⁷ Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005, s. 25.

⁸ Eroğlu, Muhammed, "Nehhâs", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 542-543.

⁹ el-Kiftî, Cemâluddin 'Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, 1982, I, 136; İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l'A'yan*, tah. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1968, I, 99.

¹⁰ el-Kiftî, a.g.e., I, 136; es-Suyûti, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Buğyetu'l-Vu'ât ft Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Lübnan,

muş,¹¹ daha sonra Mısır'a dönmüş ve vefat edene kadar Mısır'da dersler vermiştir.¹²

en-Nehhâs, tahsilini tamamladıktan sonra gerek halka açık, gerekse halife ve devlet erkânının önünde düzenlenen münâzaralarda kendini ispat etmeye çalışmıştır. Arap dili ve Ku'rân-ı Kerîm ilimlerine çok büyük önem veren en-Nehhâs, eserlerinde de bu ilimleri mezcetmiştir. Bu anlamda yazmış olduğu *Me'âni'l-Ku'rân* adlı eseri bunun güzel bir örneğidir.¹³

Dil ve gramer alanında oldukça geniş bilgiye sahip olan en-Nehhâs, bu alanda kendisini çok iyi yetiştirmiştir. en-Nehhâs, ilim elde etme anlamında birçok ders halkasına iştirak etmiş, ilmî münâzaralardan kaçınmamış ve kafasına takılan soruları ilim erbâbına sormaktan çekinmemiştir. Bu vesileyle İbn Haddâd eş-Şâfi'î'nin (ö. 345/957) her Cuma gecesi düzenlemiş olduğu ve nahiv ilmi çerçevesinde fikhî meselelerin konuşulup tartışıldığı derslere katılmıştır.¹⁴

en-Nehhâs, engin ilmine rağmen, kendisine karşı çok cimriydi. Hatta kaynaklarda ifade edildiğine göre kendisine hediye edilen bir sarık bezini üçe bölüp kullanmıştır. Fakat insanlar en-Nehhâs'ın ilminden istifade etme adına ona ilgi göstermiş ve ondan ders almaya gayret etmişlerdir.¹⁵

1965, I, 362; el-Hamevî, Yâkut, a.g.e., I, 468; İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât, *Nuzhetü'l-Elîbbâ*, tah. İbrâhîm es-Sâmerrâî, Ürdün, 1985, s. 217; İbn Hallikân, a.g.e., I, 99; et-Tantâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, Kahire, 1995, s. 182.

¹¹ İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s.217; es-Safedî, Halil b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, tah. Ahmed el-Arnâût ve Turki Mustafa, Beyrut, 2000, VII, 237.

¹² el-Hamevî, Yâkut, a.g.e., I, 468.

¹³ Güney, Fikri, *Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kur'an'ı*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c. IV, S. 7, 156-176.

¹⁴ ez-Zubeydî, Ebû Muhammed b. el-Hasen, *Tabakatu'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, 1973, s. 220; el-Kiftî, a.g.e., I, 136; el-Hamevî, Yâkut, a.g.e., I, 468.

¹⁵ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 220; el-Kiftî, a.g.e., I, 136; el-Hamevî, Yâkut, a.g.e., I, 468; es-Safedî, a.g.e. VII, 237; İbn Hallikân, a.g.e., I, 99.

en-Nehhâs'ın ölümüyle alakalı şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Bir gün Nil Nehri'nin kenarında yürürken, aynı zamanda elindeki kitaptan şiirler okuyormuş. Bir yandan da okuduğu şiirlerin veznini bulmaya çalışıyormuş. Oradan geçen câhil bir adam ise, en-Nehhâs'ın Nil Nehri'nin suyunun artmaması ve buna bağlı olarak da fiyatların yükselmesi için nehre büyü yaptığını zannetmiş ve en-Nehhâs'ın yanına gelerek onu nehre itmiş, boğularak ölmesine sebep olmuştur.¹⁶ en-Nehhâs'ın vefat tarihiyle alakalı genel görüş 337/949 ise de 338/950 olduğuna dair rivayetler de mevcuttur.¹⁷

2. Talebeleri

Batıdan doğuya ilim için yola çıkanlar Mısır'a uğruyor, ders halkaları oluşturup buralardan istifade ediyorlardı. Bu anlamda en-Nehhâs'ın da çeşitli yerlerden talebeleri olmuştur. en-Nehhâs'ın talebelerinin büyük bir kısmı Endülüs'tendir. Talebelerinden Muhammed b. Yahya er-Rabâhî, en-Nehhas'tan, Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ini okumuş, daha sonra Endülüs'e giderek Kurtuba'daki talebelerine bu kitabı okutmuştur.¹⁸ en-Nehhâs'ın talebelerinden bazıları şunlardır: Muhammed b. Yahyâ b. 'Abdusselâm b. el-Ezdî, 'Abdulkebîr b. Muhammed el-Cezerî, Muhammed b. Muferric el-Me'âfirî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Horasan es-Sıkillî, Ebû Hafs 'Ömer b. Muhammed el-Hadramî, Muhammed b. 'Ali el-Udfuvî.¹⁹

3. Eserleri

en-Nehhâs eser ortaya koyma anlamında velûd biriydi. en-Nehhâs'ın kaleme almış olduğu elliye aşkın eser bulunmaktadır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Îrâbu'l Kur'ân*, *Me'âni'l-Kur'ân*, *Kitabu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh*, *el-Kat' ve'l-İtinâf*, *Sinâatu'l-Kuttâb*, *Şerhu Ebyâti Sibeveyhi*, *Şerhu'l-Mu'allakât*, *Şerhu'l-Mufaddaliyât*, *Kitabu'l-İştikâk li-Esmâ'i'llâhi 'azze ve celle*, *Kitabu'l-Enva'*, *Edebu'l-kuttâb*, *Edebu'l-Mulûk*, *el-Muknî*, *el-Kâfi fi'n-Nahv*, *et-Tuffahe fi'n-Nahv*, *Ta-*

¹⁶ el-Kiftî, a.g.e., I, 136; İbn Hallikân, a.g.e., I, 99; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 362; es-Safedî, a.g.e., VII, 237; et-Tantâvî, Muhammed, a.g.e., s. 182.

¹⁷ es-Safedî, a.g.e., VII, 237; et-Tantâvî, Muhammed, a.g.e., s. 182.

¹⁸ Dayf, Şevki, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kâhire, 1968, s. 332; Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, a.g.e., s. 130.

¹⁹ Eroğlu, Muhammed, a.g.m., XXXII, 542-543.

*bakātu’ş-Şu’arâ, el-Vakf ve’l-İbtida, Şerhu ‘Aşerete Devâîn li’l-Arab*²⁰

Bu eserlerden *İrâbu’l-Kur’ân* ve *Me’âni’l-Kur’ân* kendisinden önce aynı alanda yazılmış olan eserlerden daha kapsamlı ve içeriği daha zengin olması itibariyle önem arz etmektedir. *İrâbu’l-Kur’ân*’da, ayetlerin cümle ve kelime yapısına, kıraat farklılıklarına, ayetlerin nüzûl sebeplerine ve nâsih-mensûha temas edilmiş, bu konuların üzerinde durulmuştur. *Me’âni’l-Kur’ân*’da ise, Ku’rân’ın garip lafızları ayetlerin kelime ve cümle yapıları, nâsih-mensûh olan ayetlerle ahkâm ayetleri ele alınmış, bu konularla ilgili rivayetler tartışılmış, görüşler arasından tercih yapılmış, şiirlerle delil getirilmiştir.²¹ *Şerhu Ebyâti Sibeveyhi* isimli eserinin ise yazıldığı dönemden önce bir benzeri yazılmamış ve kendisinden sonra yazılan eserlere de ciddi derece de kaynaklık etmiştir.²²

Çalışmamızın temelini teşkil eden *Kitâbu’t-Tuffâhe fi’n-Nahv* ise, muhtasar bir nahiv kitabı özelliği taşımaktadır. Eserinde nahiv meselelerini kısa ve öz bir biçimde ele almıştır. Nahvin mukaddimesi niteliğinde olan eser, konuları ele alışı ve küçük hacimli olması bakımından kendisinden önce yazılmış nahiv eserlerinden farklılık göstermektedir.

B. Kitâbu’t-Tuffâhe’den Önce Yapılmış Nahiv Çalışmaları

Dil çalışmalarının hazırlık aşamalarını bir tarafa bırakacak olursak, nahve dair kitap yazan ilk âlimin ‘Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 127/745) olduğu söylenmektedir.²³ Eski teliflerde kendisinden nakiller yapılmıştır. Ayrıca ‘İsâ b. ‘Ömer es-Sekafî’nin (ö.149/766) kaleme almış olduğu *el-Câmî* ve *el-İkmâl* adlı iki eseri de kaynaklarda tespit edilen en eski teliflerdendir.²⁴ Kûfe Ekolü dil-

²⁰ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 220; el-Kiftî, a.g.e., I, 136; el-Hamevî, Yâkut, a.g.e., I, 468; es-Safedî, a.g.e., VII, 237; İbn Hallikân, a.g.e., I, 99; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, I, 362; Eroğlu, Muhammed, a.g.m., XXXII, 542-543.

²¹ Eroğlu, Muhammed, a.g.m., XXXII, 542-543.

²² el-Kiftî, a.g.e., I, 136; İbn Hallikân, a.g.e., I, 99.

²³ Çetin, M. Nihad, “Arap” (Yazı, Dil, Edebiyat), *DİA*, İstanbul, 1991, III, 296.

²⁴ Çetin, M. Nihad, a.g.m., III, 296; Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 2000, s. 176.

cilerinden Ebû Ca'fer er-Ruâsî'ye (ö.175/791) ait *el-Cem' ve'l-İfrâd*²⁵ ve *el-Faysal*²⁶ adlı nahivle ilgili iki eser zikredilmiştir. Basra ekolü dilcilerinden Kutrub (ö.206/821) *el-İlel fi'n-Nahv*²⁷ adlı ve Ebû'l-Hasan el-Ahfeş (ö.215/830) ise *Kitâbu'l-Evsat fi'n-Nahv* ve *Kitâbu'l-Mekâyis fi'n-Nahv*²⁸ adlı eserler telif etmişlerdir. Yine Kûfe ekolünden el-Ferrâ (ö.207/822) *el-Hudûd*²⁹ adında ve Muhammed b. Sa'dan ed-Darîr (ö.231/845) *Muhtasarü'n-Nahv*³⁰ adında eserler kaleme almışlardır. Ancak zikri geçen bu eserlerin hiçbiri, bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmamıştır.³¹ *Kitâbu't-Tuffâhe*'den önce kaleme alınmış ve günümüze kadar ulaşan başlıca Arapça gramer kitapları şunlardır:

1. el-Cumel fi'n-Nahv

Arap diline dehasıyla en az yüz yıllık bir merhale kazandıran, ele aldığı konuların sınırlarını çizen, ıstılahlarını hazırlayıp sistemli bir hale getiren el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö.175/791) yapmış olduğu çalışmalarla gramere yön vermiştir.³² Kendisine aidiyeti noktasında birtakım şüpheler bulunan *el-Cumel fi'n-Nahv* adlı eseri de gramer çalışmalarına büyük ölçüde katkı sağlamıştır.³³ Müellif eseri bölümlere ayırmamış ise de, muhtevası açısından eser, beş ana bölüme ayrılabilir. Vucûhu'n-nasb başlığı altında mansubât, Vucûhu'r-ref başlığı altında merfûât, Vucûhu'l-hafd başlığı altında mecrûrât ve Tefsîru i'râbi cumeli'l-cezm başlığı altında da cezm konusunu işlemiştir. Beşinci bölüm olarak ele alınabilecek olan kısımda ise Cumelu'l-elifât, Cumelu'l-lâmât, Cumelu'l-vâvât gibi başlıklar altında harfleri ele almıştır.³⁴

²⁵ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 125.

²⁶ İbn Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, tah. İbrâhîm Ramazân, Beyrut, 1997, s. 89.

²⁷ İbn Nedîm, a.g.e., s. 76.

²⁸ İbn Nedîm, a.g.e., s. 75.

²⁹ İbn Nedîm, a.g.e., s. 91.

³⁰ İbn Nedîm, a.g.e., s. 95.

³¹ Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, a.g.e., s. 176.

³² Çetin, M. Nihad, a.g.m., III, 296.

³³ Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 311.

³⁴ Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, a.g.e., s. 176-177.

2. Mukaddime fi'n-Nahv

Basralı şâir ve edebiyat âlimi olan Halef el-Ahmer (ö.180/796) tarafından kaleme alınmıştır. Arap nahvinin temel meselelerini ayet ve şiirlerden örnekler vererek açıklayan muhtasar bir nahiv kitabıdır.³⁵ Eserin Halef'e aidiyeti hususunda birtakım şüpheler olmakla birlikte, eserde kullanılan dilin el-Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi dönemindeki nahiv terimlerine dayanması ve nahiv meselelerinin izahının Basra ekolüne göre olması gibi delillere dayanan çağdaş Arap dilcileri Muhammed el-Fehhâm, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Muhammed 'Ali en-Neccâr kitabın Halef'e ait olabileceğini söylemişlerdir.³⁶

Bununla birlikte birçok meseleye Ebû 'Ali el-Kâlî'nin (ö. 356/967) *el-Emâlî'si*, Ebu't-Tayyip el-Lugavî'nin (ö. 351/962) *Merâtibu'n-Nahviyyîn'i* ve İmam Mâlik'in (ö. 672/1274) *el-Elfiyye'sinde* olduğu gibi قَالَ خَلْفَ الْأَخْمَرِ ifadesiyle başlaması, konuya girişte bismelenin ardından Sîbeveyhi'in *el-Kitâb*'ındaki اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ ifadesine benzer رَبِّ يَسِّرْ وَ أَعِنُّ بِلُطْفِكَ duasının bulunması, şâhid olarak getirilen ayetlerden önce Sîbeveyhi'in وَ جَلَّ اللهُ عَزَّ وَ جَلَّ ibaresine benzer اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ibaresinin yer alması da eserin Halef'e ait olabileceği görüşünü desteklemektedir.³⁷

3. el-Kitâb

Arap dili gramerine dair günümüze ulaşan en eski hacimli eser olan *el-Kitâb*, Basra ekolünün en önemli temsilcilerinden Sîbeveyhi adıyla meşhur Ebû Bişr Sîbeveyhi 'Amr b. 'Osman b. Kanber el-Hârisî (ö.180/796) tarafından kaleme alınmıştır. Arap dili alanında eşsiz bir eser olan *el-Kitâb*, bazı kimseler tarafından nahvin Ku'rân'ı olarak nitelenmiştir.³⁸ Eserin telifinin ana malzemesini el-Halîl b. Ahmed'in fikirleri oluşturmakla beraber, Yunus b. Habîb, Ahfeş el-Ekber, Ebû 'Amr b. Â'lâ, 'İsa b. 'Ömer es-Sekafî, İbn Ebî İshak el-Hadramî ve Hârun el-A'ver el-Kârî gibi dil, gramer ve kıraat

³⁵ Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, a.g.e., s. 177.

³⁶ el-Ahmer, Halef, *Mukaddime fi'n-Nahv*, tah. 'İzzu'd-dîn et-Tenûhî (muhakkikin önsözü), Dimeşk, 1961, s. 4-5; Durmuş, İsmail, "Halef el-Ahmer", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 236.

³⁷ Durmuş, İsmail, a.g.m., XV, 236.

³⁸ el-Lugavî, Ebu't-Tayyip, a.g.e., s. 65.

âlimlerinin görüşleri de esere katkı sağlamıştır.³⁹

Eserde gramer kurallarının yanı sıra, dilin anlam ve pratik boyutları da işlenmiş, kaidelerin oluşturulmasında temel kaynağı bedevîlerin yaygın kullanımı (semâ) teşkil etmiş, ayrıca kıyas ve ta'lile dayalı çıkarımlar da eserin oluşmasına katkı sağlamıştır.⁴⁰ Eserde mukaddime mahiyetinde bir bölümden sonra, genel olarak nahiv ve sarf meseleleri ele alınmış, ancak eser kıraat, tecvid, belâgat, filoloji, lehçeler ve şiir gibi Arap dilinin bütün alanlarıyla ilgili mevzûlara değinmiştir. Sibeveyhi, görüşlerini desteklemek amacıyla Ku'rân, şiir ve Araplardan rivayet edilen misallerden delil getirirken, hadisleri delil olarak getirmeyi tercih etmemiştir.⁴¹

el-Kitâb, her dönem âlimler tarafından rağbet görmüş, nahiv alanında temel kaynaklardan biri haline gelmiştir. Esere birçok şerh ve hâşiye yazılmıştır.⁴²

4. el-Muktedab

el-Mubberred adıyla tanınan, Ebû'l-'Abbas b. Yezîd el-Mubberred (ö.285/898) tarafından kaleme alınan eser, Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından sonra Arap grameri alanında yazılmış en önemli telif-tir.⁴³

Temel kaynağı *el-Kitâb* olan, onu eleştirmek ve eksikliklerini gidermek amacıyla yazılan eser, nahiv konularını daha basit ve anlaşılır bir dille ele almıştır. el-Mubberred, konuyu izah etmeye başlarken ilk önce meseleyi özet halde sunmuş, daha sonra ise şerh etmiştir. Eserde genel olarak şerh ve basitleştirmeye yönelik bir öğretim metodu mevcuttur. Ayrıca el-Mubberred'in Basra dil ekolüne mensup olması, nahiv meselelerin birçoğunda bu ekolün görüşlerini benimsemesinde etkili olmuştur. Sarf ve fonetikle ilgili meseleler *el-Kitâb*'da müstakil başlıklar halinde işlenmişken, *el-Muktedab*'da

³⁹ Özbalıkçı, M. Reşit, "Sibeveyhi", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 130.

⁴⁰ Özbalıkçı, M. Reşit, a.g.m., XXXVII, 131.

⁴¹ Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, a.g.e., s. 177.

⁴² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Bağdat, 1941, II, 1428.

⁴³ el-Hadisî, Hatice, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Ürdün, 2001, s. 98.

dağınık halde ele alınmıştır.⁴⁴

el-Mubberred, meselelerin izahında birçok ayet ve şiirle delil getirirken, bu delillerin birçoğunu da Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından iktibas etmiştir.⁴⁵

5. el-Usûl fi'n-Nahv

İbnu's-Serrâc adıyla meşhur, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc (ö.316/928) tarafından telif edilmiştir. İbnü's-Serrâc'ın en güzel ve en kapsamlı eseri olan *el-Usûl*, ihtilafli konularda başvuru kaynağı olmuş, Arap gramerini toplu halde sunmuş, Sibeveyhi'nin ele almış olduğu meseleleri en güzel şekilde tertip edip ortaya koymuştur.⁴⁶

Eserde, İbnu's-Serrâc'ın Arap gramerinin problemlerine hâkim olduğu, hangi konuyu nerede ele alması gerektiğini bilen bir üslup sergilemiş olduğu görülmektedir. Ayrıca eserinde, Arap gramerini gruplandırma gayreti içerisinde olmuştur. Eserde önce merfûât, sonra sırasıyla mansûbât, mecrûrât, tevâbi, fiili nasb ve cezm eden edatlar, takdim ve tehir konuları işlenmiş, daha sonra ise sarf konusu ele alınarak kitap bitirilmiştir. İbnu's-Serrâc'ın başta *el-Kitab* ve *el-Muktedab* olmak üzere kendisinden önce yazılmış eserlere vâkıf olması, bu tarz bir eser ortaya koymasına yardımcı olmuştur.⁴⁷

6. el-Cumel

Eser, Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949) tarafından kaleme alınmıştır. Arap gramer geleneğinde eserlere bu ismin verilmesi el-Halîl b. Ahmed'in aynı isimli eserine yazmış olduğu mukaddimeden anlaşılacağı üzere, Arapçanın bütün konularını kapsamasından kaynaklanmaktadır. ez-Zeccâcî'de bu geleneğe uyararak, sarf, nahiv,

⁴⁴Durmuş, İsmail, "Müberred", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 433; Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, a.g.e., s. 178.

⁴⁵Durmuş, İsmail, a.g.m., XXXI, 433; Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, a.g.e., s. 178.

⁴⁶el-Hamevî, Yâkut, a.g.e., VI, 2536.

⁴⁷Çıkar, Mehmet Şirin, *Arap Dilbiliminde Kırılma Noktası: İbnu's-Serrâc ve Nahiv İlminde Usûl Geleneği*, EKEV Akademi Dergisi, 2004, c.VIII, S. 20, 353-354.

esvât, zarûrât-ı şî'riyye ve edatlarla ilgili 142 veya 145 babdan olu-
şan bu eserine *el-Cumelu'l-Kubrâ* adını vermiştir. Muhtemelen haya-
tının sonlarına doğru Mekke'de telif etmiş olduğu eserinin, her ba-
bını yazdıktan sonra Kâbe'yi tavaf etmiş ve eserinin faydalı olması
için Allah'a dua etmiştir.⁴⁸ Eseri sade bir dille yazmış, Ku'rân şiiir ve
emsallerden örnekler vermiştir. Konu ile ilgili çeşitli görüşleri ver-
dikten sonra bu görüşlerin genel bir değerlendirmesini yapmış, yeni
kurallar ortaya koymuştur.⁴⁹

el-Cumel'e bir çok şerh yapılmış olup bunlardan en meşhuru
ve en güzeli *Islâhu'l-Haleli'l-Vâki' fi'l-Cumel* adıyla el-Batalyevsi'nin
yapmış olduğu şerhtir.⁵⁰

C. Kitabu't-Tuffâhe fi'n-Nahv

Ebû Ca'fer en-Nehhâs tarafından kaleme alınan *et-Tuffâhe*,
nahiv hakkında muhtasar bir eserdir. Nahvin konularını, Bâbu
Aksâmi'l-'Arabiyye, Bâbu'l-'İrab, Bâbu Refi'l-'İsneyn ve'l-Cem' gibi,
31 bab başlığı altında ele almış, tartışmalı konulara girmekten ka-
çınmıştır. Eser Kûrkis Avvâd tarafından 1965 yılında Bağdat'da
tahkik edilerek neşredilmiştir.⁵¹

en-Nehhâs'ın *et-Tuffâhe*'si ile aynı ada sahip, el-Halîl b. Ah-
med el-Ferâhidî'nin (ö. 175/791) kaleme almış olduğu bir eserin
olduğu da rivayet edilmiştir. Ancak bu eser günümüze ulaşmamış-
tır.⁵² Ayrıca Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*'da aynı isimle yazılmış fark-
lı iki esere de işaret etmiştir.⁵³ Bunlar:

1- *et-Tuffâhe fi'l-Mesâhe*; Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim
el-Eş'ârî el-Yemenî'ye (ö. 550/1155) aittir.

2- *et-Tuffâhe*; Ebû 'Ömer ez-Zâhid el-Mutarriz'e (ö. 345/957)
aittir.

⁴⁸ el-Kiftî, a.g.e., II, 161.

⁴⁹ Çöğenli, M.Sadi, "el-Cümelü'l-Kubrâ", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 114.

⁵⁰ Çelebi, Kâtip, a.g.e., I, 604.

⁵¹ Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, a.g.e., s. 179.

⁵² en-Nehhâs, Ebû Cafer, *Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv*, tah. Kûrkis Avvâd
(muhakkikin önsözü), Bağdat, 1965, s. 3.

⁵³ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 426.

Muhtasar bir nahiv kitabı özelliği taşıyan *et-Tuffâhe*, kendi döneminde nahvin aleyhine söylenen sözlere ve nahvin öğrenilmesinin zor olduğunu söyleyen kişilere karşılık olarak yazılmıştır. Eser muhtemelen gramere yeni başlayanlar için bir mukaddime niteliğinde hazırlanmıştır. Bu yüzden eserin içeriğine bakıldığı zaman oldukça kolay olduğu görülecektir.⁵⁴

en-Nehhâs, Basra, Kûfe, Bağdat gibi farklı ekollere mensup dilcilerden dersler almıştır. Onun farklı görüşlerden beslenmesi, tek bir ekolün görüşlerine bağlı kalmamasını sağlamıştır. Bu yüzden en-Nehhâs, eklektik bir yapıya sahip olan Mısır ekolünün dilcileri arasında sayılmıştır. Fakat en-Nehhâs'ın genel olarak görüşlerine baktığımız zaman, Basra ekolüne meylinin olduğunu da görmekteyiz.

et-Tuffâhe'de Basralıların görüşlerine muhalif olarak, Kûfelilerin bazı görüşlerine de yer vermiştir. Örneğin; Kûfe ekolünden Kutrub ve Hişâm, Bağdat ekolünden ez-Zeccâcî'ye göre, “*esmâu'l-hamse illet harfleriyle mûrabtır*”, görüşünü benimsemiştir. en-Nehhâs'ın “*Tesniye ve cem'i müzekker sâlimler; ref halinde tesniyelerde elif cem'i müzekker salimlerde vav, nasb ve cer halinde ye harfi ile irablanırlar. Bu irablar, mukadder bir harekenin yerine geçen bir irab değil bizzat tesniye ve cem'i sâlimin irabıdır.*” görüşüne Kûfe ekolünden, Kutrub ve Zeccâc da katılmaktadır. en-Nehhâs, emir fiillerinin Basralıların dediği gibi mebnî olmadığını, Kûfelilerin görüşünde olduğu gibi mûrab ve meczûm olduğunu savunmuştur. Ayrıca (واو الظرف) واو المعية, كئي, لام الجود, حتى harflerinin, fiil-i muzarîyi, takdiri bir “أَنْ” olmaksızın nasb edeceğini söylemiştir. el-Kisâi ile birlikte دُو ve دُوو edatlarının zamire izafe edilemeyeceğini iddia etmiştir. en-Nehhâs, muzâfun ileyhın mecrûr olmasının sebebinin, Sîbeveyhi'nin dediği gibi muzâftan kaynaklanmadığını, izafetten dolayı mecrur olduğunu söylemiştir. el-Ahfeş de bu görüşü benimsemiştir.⁵⁵

⁵⁴ Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, a.g.e., s. 128.

⁵⁵ Dayf, Şevki, a.g.e., s. 332-333.

D. Kitâbu't-Tuffâhe'deki Farklı Nahiv Görüşleri

1- Genel olarak, nahivcilere göre fiiller; mazi, muzâri ve emir olmak üzere üç çeşittir.⁵⁶ en-Nehhâs ise bu durumu şöyle izah eder;

“Füller dört kısım; mâzî fül, mustakbel fül, emir fül ve nehiy fül.”⁵⁷

2- en-Nehhâs harfi cerleri, بابُ حُرُوفِ الْخَفْضِ başlığı altında ele almış ve şu harfleri saymıştır⁵⁸: من وإلى وعن وفي وأعلى وأسفل وخلف وقدام ووراء وأمام وفوق وتحت ووسط وبين وجزاء وتلقاء وإزاء وقرب وعند ومع وقبل وبعد وحول وحسب ونحو ومدُّ ورُبِّ وكلِّ وبعض ومثل وشبهه وغير وذو وذات وذوات وويلٌ وويحٌ وويسٌ وحاشا وخلا وسوى وما بال وما شان وسُبْحان ومعاذ ولدى ولذُنْ وكَمَّ في الحَبْرِ وحتَّى على الغاية والواو بمعنى رُبِّ والكاف الزَّائِدَة واللَّام الزَّائِدَة وحُرُوفِ الْقَسَمِ وهي الواو والباء والتاء ولعمرى وأيم وهيم

en-Nehhâs, bu bahsin içine, zarfları, kase harflerini, bazı istisna edatlarını, zâid harfleri almış ve bunları tek başlık altında değerlendirmiştir. Böyle bir taksimin daha önceki nahivcilerde görülmediği ifade edilmektedir.⁵⁹

3- Genel olarak nahivciler, İsmi nasb haberini ref eden huruf-u müşebbehe bi'l-fiilleri ولعلَّ وليت ولكنَّ ولكنَّ وإنَّ وأنَّ وكانَّ ولكنَّ وليت ولعلَّ olmak üzere altı adet olarak sayarken⁶⁰, en-Nehhâs bu nahivcilerden farklı olarak, لَنْ edatını da ilave etmiş, fakat bununla alakalı örnek vermemiştir.⁶¹

4- بابُ حُرُوفِ التِّي تَرْفَعُ “أخواتها كان” bilinen nevâsih fiillerini başlığı altında ele almış, bu fiilleri harf olarak değerlendirmiştir.⁶² Eserinin farklı yerlerinde aynı şekilde, harf sınıfına girmeyen birçok kelimeyi harfler başlığı altında ele almıştır.⁶³ Kelimenin çeşitlerinden birisi olan harf genel olarak; “İsim ve fül gibi tek başına anlamı olmayan kelimedir.” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁴

⁵⁶ İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Yûsuf, Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ, tah. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kâhire, 1964, s. 26.

⁵⁷ en-Nehhâs, a.g.e., s. 16.

⁵⁸ en-Nehhâs, a.g.e., s. 17-18.

⁵⁹ el-Hadisî, Hatice, a.g.e., s. 285.

⁶⁰ İbn Hişâm, a.g.e., s. 147.

⁶¹ en-Nehhâs, a.g.e., s. 18.

⁶² en-Nehhâs, a.g.e., s. 18.

⁶³ en-Nehhâs, a.g.e., s. 17-21.

⁶⁴ Sibeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osman, el-Kitâb, tah. 'Abdusselâm Hârûn, Kâhire, 1988, I, 12; Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc, el-Usûl fi'n-Nahv,

alem isimler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller, elif-lam ile marife olanlar ve muzâflardır.⁷² en-Nehhâs'a göre ise marife beş kısımdır. Bunlar; alem isimler, müphem isimler, muzmar isimler, ma'hûd isimler ve muzaflardır.⁷³ Burada klasik taksimde yer alan ismi mevsullere değinmediğini görmekteyiz. Ayrıca en-Nehhâs, müphem isimler ile ismi işaretleri; muzmar isimlerle zamirleri; ma'hûd isimlerle de elif-lam ile marife olan isimleri kastetmiştir.

10- Tevâbi' konusunu dört başlık altında değerlendirmiştir. Bunlar: Na't, atf, bedel ve tevkîddir. Bu konulardan na'tı *إِنَّ النَّعْتِ تَابِعٌ لِإِسْمٍ فِي إِغْرَابِهِ وَتَغْرِيفِهِ وَتَكْبِيرِهِ* "Na't; marifelik-nekrelik ve irab bakımından isme tâbi olandır." şeklinde tarif etmiştir.⁷⁴ Genel kabule göre ise, na't menûtuna en-Nehhâs'ın saydığı yerlerin dışında ayrıca müfred-tesniye-cemi ve müzekkerlik-müenneslik bakımından da uyar.⁷⁵

11- en-Nehhâs, atif harflerini on tane olarak ele almıştır. Bunlar; *الواو والفاء وثم وأو ولا وبلا ولكن وأما وحتى* harfleridir.⁷⁶ el-Mubberred ise *el-Muktedab* adlı eserinde *الواو، الفاء، ثم، أو، إِمَامًا، لَكُنْ، حَتَّى* harflerini atif harflerinden saymıştır.⁷⁷

12- Tevkîd konusunu işlerken, diğer nahivciler gibi lafzî ve manevî tevkîd şeklinde bir ayrıma gitmemiş⁷⁸ meseleyi genel çerçevede ele almış ve tevkîd lafızlarının yedi tane olduğunu ifade etmiştir. Bunlar: *النَّفْسُ والعَيْنُ وكلَّ وجميع وأجمع وأكثع وأبصع* kelimeleridir.⁷⁹ Bunlar haricinde *كَلَا* ve *كَلْتَا* lafızları da tevkîd için kullanılmaktadır.⁸⁰

13- Zarflara, *بَابُ حُرُوفِ الْخَفْضِ* başlığı altında değinmiş olsa da, *بَابُ الظُّرُوفِ* başlığında tekrar ele almış ve zarfları; mekân ve zaman zarfı olarak ikiye ayırmıştır. Zaman zarflarının *اليَوْمَ وَاللَّيْلَةَ وَالسَّاعَةَ وَالغُدُوَّةَ وَالْعَشِيَّةَ* vb. isimler olduğunu; mekân zarflarının ise *خَلْفَ وَأَمَامَ*

⁷² İbn Hişâm, a.g.e., s. 94.

⁷³ en-Nehhâs, a.g.e., s. 21-22.

⁷⁴ en-Nehhâs, a.g.e., s. 22.

⁷⁵ İbn Hişâm, a.g.e., s. 285.

⁷⁶ en-Nehhâs, a.g.e., s. 22.

⁷⁷ el-Mubberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, el-Muktedab, tah. Muhammed 'Abdulhâlik 'Udayme, Beyrut, tsz., I, 13.

⁷⁸ İbn Hişâm, a.g.e., s. 289.

⁷⁹ en-Nehhâs, a.g.e., s. 23.

⁸⁰ İbn Hişâm, a.g.e., s. 292.

vb. isimler olduğunu belirtmiştir.⁸¹

14- İğrâ ve tahzîrin daima mansub olduğunu söylemiş ve Arapların iğrâyı sadece *عندك وديونك* harfleriyle yaptığını belirtmiştir.⁸² Ancak Araplar, en-Nehhâs'ın belirtmiş olduğu harfleri kullanmadan da iğra yapmaktadır. Örneğin; *الإجتهاد الإجتهاد* “Çalışman gerekir.”⁸³

15- İstisna edatlarını *حُرُوفُ الْإِسْتِثْنَاءِ* başlığı altında ele almış ve bunlar arasında *وَأَلَا وَغَيْرَ وَسِوَى وَحَاشَى وَخَلَا وَمَاخَلًا وَمَاعَدًا وَبَلَّ وَلَيْسَ وَلَايَكُونُ وَالْأَيُّكُونُ* edatlarını saymıştır.⁸⁴ en-Nehhâs bu babta, *بَلَّ وَالْأَيُّكُونُ وَلَا سِيمًا* gibi nahivcilerin değinmediği istisna edatlarını da ele almıştır.⁸⁵

16- *بَابُ أَلْفَاتِ الْوَصْلِ فِي أَوَائِلِ الْأَسْمَاءِ* “İsimlerin başlarındaki vasıl elifleri *bâbi*” başlığı altında, on tane isim hariç diğer isimlerin başlarında gelen eliflerin, elif-i kat’ olduğunu aktarmıştır. Bu on isim ise şunlardır⁸⁶: *ابن وابنة وامرء وامرءة واثنان واثنان واسم واست وألف لام التعريف وألف المصدر سوى مصدر أفعل*

17- en-Nehhâs, eserinin yaklaşık dörtte birini kapsayan gayr-1 munsarif konusunu da diğer nahivcilerden farklı olarak ele almıştır. en-Nehhâs'ın bu konuyu detaylı olarak incelemesi, bu konuya ayrı bir önem atfettiğini göstermektedir.

Genel olarak nahivciler, kendisinde dokuz illetten ikisi veya iki illet yerine geçen tek bir illetin bulunduğu kelimeleri gayrı munsarif olarak nitelendirmişlerdir. Bu dokuz illet şunlardır; *adl*, *vasf*, *müenneslik*, *cemi*, *mürekkep*, *ucme*, *marifelik*, *fiil vezni* ve *zâid* olan elif-nun.⁸⁷

en-Nehhâs ise bu konuyu *بَابُ الْأَسْمَاءِ الَّتِي لَا تَنْصَرِفُ* başlığı altında ele almış ve şöyle değerlendirmiştir⁸⁸:

Gayr-1 munsarif olan isimler yirmi şekildedir. Bunlardan on

⁸¹ en-Nehhâs, a.g.e., s. 24.

⁸² en-Nehhâs, a.g.e., s. 24.

⁸³ el-Galâyîni, Mustafa, *Câmi'ü'd-Durûsi'l-Arabiyye*, Beyrut, 2011, III, 14.

⁸⁴ en-Nehhâs, a.g.e., s. 25.

⁸⁵ İbn Hişâm, a.g.e., s. 247; el-Galâyîni, Mustafa, a.g.e. III, 94.

⁸⁶ en-Nehhâs, a.g.e., s. 27.

⁸⁷ İbn Hişâm, a.g.e., s. 311.

⁸⁸ en-Nehhâs, a.g.e., s. 27-28-29.

tanesi hem marife, hem de nekrede gayr-ı munsarif olurken; diğere on tanesi ise sadece marife durumunda gayr-ı munsarif olurlar.

Hem marife hem de nekre durumunda iken gayr-ı munsarif olan isimler şunlardır:

Birincisi; sıfat olduğu zaman أَفْعَلْ vezninde olan isimler. Örneğın; أَبْيَضَ وَأَسْوَدَ وَأَحْسَنَ vb.

İkincisi; müennesi فَعْلَى vezninde olan فَعْلَانْ kalıbında olan isimler. Örneğın; سَكْرَانٌ وَسَكْرَى vb.

Üçüncüsü; أَفْعَلَاءْ vezninde olan isimler. Örneğın; أَصْدِقَاءٌ وَأَنْبِيَاءٌ وَأَوْلِيَاءٌ vb.

Dördüncüsü; فُعْلَاءْ vezninde olan isimler. Örneğın; عُقْلَاءٌ وَفُقَهَاءٌ وَعُلَمَاءٌ vb.

Beşincisi; فَعْلَاءْ vezninde olan isimler. Örneğın; بَيْضَاءٌ وَسَوْدَاءٌ vb.

Altıncısı; فَعْلَى vezninde olan isimler. Örneğın; مَرْضَى وَسَكْرَى vb.

Yedincisi; فُعْلَى vezninde olan isimler. Örneğın; حُبْلَى وَبَشْرَى vb.

Sekizincisi; فَعْلَى vezninde olan isimler. Örneğın; ذِكْرَى وَإِخْدَى vb.

Dokuzuncusu; cem' elifinden sonra, birden fazla harf olan isimler. Örneğın; مَسَاجِدٌ وَدَرَاهِمٌ وَدَنَانِيرٌ vb.

Onuncusu; sayılardan ma'dul olanlar. Örneğın; مَثْنَى وَثَلَاثٌ وَرُبَاعٌ vb.

Sadece marife durumunda iken gayr-ı munsarif olan isimler ise şunlardır:

Birincisi; üç harften fazla olup aslı Arapça olmayan isimler. Örneğın; إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَجِبْرِيلَ vb.

İkincisi; kendisinde müenneslik alâmeti olmayan üç harften fazla müennes isimler. Örneğın; زَيْنَبَ وَسُعَادَ وَمَرْيَمَ vb.

Üçüncüsü; sonunda müenneslik ta'sı bulunan isimler. Örneğın; طَلْحَةَ وَحَمْرَةَ وَفَاطِمَةَ وَخَدِيجَةَ vb.

Dördüncüsü; üç harfi de harekeli olan müennes isimler. Örneğın; قَدَمٌ وَسَفْرٌ وَطَرَبٌ vb.

Beşincisi; üç harften fazla olup, bayana verilen erkek isimleri

veya erkeğe verilen bayan isimleri. Örneğin; erkek için زَيْب veya bayan için جَعْفَر isimleri vb.

Altıncısı; kendisine elif-lam dâhil olmayan فُعْل veznindeki isimler. Örneğin; عَمْرُ وَزُفْرٌ وَقُتْمٌ vb.

Yedincisi; kendisine elif-lam dâhil olmayan فاعول veznindeki isimler. Örneğin; طالبوت وجالوت وهارون vb.

Sekizincisi; fiil-i muzâri veya emir veznindeki isimler. Örneğin; أَحْمَدُ وَيَزِيدُ وَيَشْكُرُ vb.

Dokuzuncusu; kendisinde nun, zâid olarak gelen, فَعْلان أو فُعْلان veznindeki isimler. Örneğin; عُثْمَانُ وَعِمْرَانُ وَسُلَيْمَانُ vb.

Onuncusu; tek bir isim haline gelmiş olan iki isim. Örneğin; مَعْدِي كَرْبٌ وَحَضْرٌ مَوْتٌ وَبَعْلٌ بَكَ vb.

E. Kitabu't-Tuffâhe'de Kullanılan İstilah

en-Nehhâs, genel olarak Basralıların kullanmış oldukları ıstılahları tercih etmiş olsa da, zaman zaman Kûfelilerin ıstılahlarını da kullanmıştır. Nahiv meselelerini açıklarken her iki ekolün görüşlerini mezcettiği gibi ıstılahları kullanırken de her iki ekolden faydalanmıştır. Hatta aynı konuyu izah ederken dahi Basra ve Kûfe ekollerinin ıstılahlarını kullanmıştır. Örneğin; Basralıların kullandıkları cerr ve Kûfelilerin kullanmış oldukları hafd terimini aynı konuda şöyle kullanmıştır:

إِعلم أَنَّ الإِغْرَابَ عَلَى أَرْبَعَةٍ أَوْجُهُ: عَلَى الرَّفْعِ وَالتَّنْصِبِ وَالجَزْرِ وَالجَزْمِ
فَالرَّفْعُ وَالتَّنْصِبُ مُشْتَرِكٌ فِيهِمَا الأَسْمَاءُ وَالأَفْعَالُ
وَالجَزْمُ لِأَفْعَالٍ خَاصَّةٍ دُونَ الأَفْعَالِ
وَالجَزْمُ لِأَفْعَالٍ خَاصَّةٍ دُونَ الأَسْمَاءِ

“İrab dört şekildedir: ref, nasb, cerr ve cezm. Ref ve nasb hali hem isimlerde hem fiillerdedir. Hafd (cerr) hali, isimlere, cezm hali ise fiillere mahsustur.”⁸⁹ Görüldüğü gibi aynı durumu ifade eden hafd ve cerr aynı paragrafta kullanmıştır. Bir başka örnek ise, aynı durumu ifade eden, muzâri ve müstakbel terimleriyle alakalıdır. en-

⁸⁹ en-Nehhâs, a.g.e., s. 14.

Nehhâs, fiilin kısımlarını açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır:

إِغْلَمَ أَنَّ الْأَفْعَالَ عَلَى أَرْبَعَةِ أَقْسَامٍ: فِعْلٌ مَاضٍ وَفِعْلٌ مُسْتَقْبَلٌ وَالْأَمْرُ وَالنَّهْيُ، الْمُضَارِعُ مَا كَانَ فِي
أَوَّلِهِ حَرْفٌ مِنْ حُرُوفِ الْإِسْتِقْبَالِ

*"Füller dört kısımdır; mazi fül, mustakbel fül, emir fül ve nehiy fül. Muzâri fül; başında istikbal harflerinden biri bulunan fiildir."*⁹⁰ en-Nehhâs burada da Basralılara ait muzâri ve Kûfelilere ait müstakbel terimlerini aynı paragrafta ve aynı anlamlarda kullanmıştır.

Ayrıca en-Nehhâs, Basralıların kullanmış olduğu "sıfat" ıstılahının Kûfelilerdeki karşılığı olan "na't" terimini⁹¹, Basralılardaki "temyîz" ıstılahının, Kûfelilerdeki karşılığı olan "tefsîr" terimini de kullanmıştır.⁹² Yine Kûfelilere ait ıstılahlardan olan vâvu's-sarf (vâvu'l-maiyye) ve cahd (nefy) terimlerine de eserinde yer vermiştir.⁹³

Basralıların hurûfu'l-cer ıstılahının karşılığı, Kûfeliler de hurûfu's-sıfat'tır. Kûfeliler cerre, hafd demelerine karşın, cer eden harflere hurûfu'l-hafd terimini kullanmamışlardır. en-Nehhâs ise hurûfu'l-hafd terimini kullanarak⁹⁴ bu terimin anlamını genişletmiştir. en-Nehhâs, hurûfu'l-hafd bahsinin içine, zarfları, kasem harflerini, bazı istisna edatlarını, zaid harfleri almış ve bunları tek başlık altında değerlendirmiştir. İlk bakışta en-Nehhâs'ın bunu, konu başlıklarını azaltmak için yapmış olabileceği düşünülebilir. Fakat en-Nehhâs, zarf ve istisna bablarında da hurûfu'l-hafd başlığında zikrettiği harflere değinmiştir. Farklı başlıklar altında aynı meseleyi tekrar ele alması, konu başlıklarını azaltma gibi bir amacının olmadığını göstermektedir. Muhtemelen en-Nehhâs'ın hurûfu'l-hafd başlığını bu kadar geniş olarak ele alması, onun, isimlerin hangi durumlarda ve hangi edatlardan sonra mecrûr olarak geleceğini tek bir yerde açıklama amacının olduğunu göstermektedir.⁹⁵

⁹⁰ en-Nehhâs, a.g.e., s. 16.

⁹¹ en-Nehhâs, a.g.e., s. 22.

⁹² en-Nehhâs, a.g.e., s. 24.

⁹³ en-Nehhâs, a.g.e., s. 19.

⁹⁴ en-Nehhâs, a.g.e., s. 17.

⁹⁵el-Hadisî, Hatice, a.g.e., s. 284-285.

Sonuç

Ebû Ca'fer en-Nehhâs birçok ilim dalında çalışmalar yapıp eserler telif etmiştir. *Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv* adlı eseri de nahiv alanında ortaya koymuş olduğu önemli eserlerdendir. Eserde sarf ilminin konularına temas etmeden, nahvin genel meselelerine değinmiş, tartışmalardan uzak bir şekilde kısa örneklerle konuları açıklamıştır. en-Nehhâs, eserinde konuları Bâbu Aksâmi'l-'Arabiyye, Bâbu'l-İ'rab, Bâbu Refi'l-İsneyn ve'l-Cem' gibi, 31 bab başlığı altında incelemiştir. Fiillerin taksimi, harf-i cerler كـ ve benzerleri, fiil-i muzâriyi nasb ve cezm eden edatlar, gayrı munsarif gibi konuları kendinden önceki nahivcilerden farklı olarak açıklamış, meselelere yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. en-Nehhâs, eserinde genel olarak Basralıların ıstılahını kullanmış ise de Kûfelilerin ıstılahlarını kullanmaktan da geri kalmamıştır. Hatta aynı konuyu izah ederken, Basralıların kullandıkları muzâri, cerr ve Kûfelilerin kullanmış oldukları mustakbel, hafd terimlerini kullanmıştır. Ayrıca Kûfelilerin kullandığı, na't, tefsîr, vâvu's-sarf, cahd terimlerini de kullanmıştır.

en-Nehhâs, arap gramerinde Basra ve Kûfe ekollerinin etkisini gösterdiği bir dönemde, her iki ekole de âidiyet hissi içerisinde olmamış, meseleleri her iki ekolün de görüşlerinden istifade ederek, kendi yöntemiyle açıklamaya çalışmıştır.

Kaynakça

- el-Ahmer, Halef, *Mukaddime fi'n-Nahv*, tah. 'İzzu'd-din et-Tenûhî, Dımeşk, 1961.
- Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum, 2001.
- Çetin, Nihad M., "Arap" (Yazı, Dil, Edebiyat), *DİA*, İstanbul, 1991, III, 276-309.
- Çıkar, Mehmet Şirin, *Arap Dilbiliminde Kırılma Noktası: İbnu's-Serrâc ve Nahiv İlminde Usûl Geleneği*, EKEV Akademi Dergisi, 2004, c.VIII, S.20, 353-354.
- Çöğenli, M.Sadi, "el-Cumelu'l-Kubrâ", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII,

114-115.

Dayf, Şevki, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kâhire, 1968.

Demirayak, Kenan-Çöğenli, M.Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 2000.

Durmuş, İsmail, "Halef el-Ahmer", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 234-236.

_____ "Mubberred", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 432-434.

Eroğlu, Muhammed, "Nehhâs", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 542-543.

el-Galâyîni, Mustafa, *Câmi'u'd-Durûsi'l-Arabiyye*, I-III Beyrut, 2011.

Güney, Fikri, *Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kurân'ı*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c.IV, S.7, 156-176.

el-Hadîsi, Hatice, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Ürdün, 2001.

el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, tah. İhsân 'Abbâs, I-VII, Beyrut, 1993.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osman, *el-Hasâis*, tah. Muhammed 'Ali en-Neccâr, I-III, Beyrut, tsz.

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l A'yan*, tah. İhsân 'Abbâs, I-VIII, Beyrut, 1968.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Yûsuf, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, tah. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kâhire, 1964.

İbn Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, tah. İbrâhîm Ramazân, Beyrut, 1997.

İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât, *Nuzhetü'l-Elibbâ*, tah. İbrâhîm es-Sâmerrâi Ürdün, 1985.

İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Usûl fi'n-Nahv*, I-III, Beyrut, 1988.

Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I-II, Bağdat, 1941.

el-Kiftî, Cemâluddîn 'Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruwât alâ Enbâhi'n-*

- Nuhât*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, I-IV, Kâhire, 1982.
- Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005.
- el-Lugavî, Ebu't-Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, 1955.
- el-Mubberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab*, tah. Muhammed 'Abdulhâlik 'Udayme, Beyrut, tsz.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer, *Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv*, tah. Kûrkis Avvâd, Bağdat, 1965.
- Özbalıkçı, M. Reşit, "Sibeveyhi", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 130-134.
- es-Safedî, Halîl b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, tah. Ahmed el-Arnâût ve Turkî Mustafa, I-XXIX, Beyrut, 2000.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osman, *el-Kitâb*, I-IV, tah. 'Abdusselâm Hârun, Kâhire, 1988.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, I-II, Lübnan, 1965.
- _____ *el-İktirâh fi Usûli'n-Nahv*, Dimeşk, 2006.
- _____ *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, tah. Fuâd 'Ali Mansûr, I-II, Beyrut, 1998.
- et-Tantâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Kahire, 1995.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halil b. Ahmed", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 309-312.
- ez-Zübeydî, Ebû Muhammed b. el-Hasen, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1973.